

POLOZAPOMENUTÉ POSTAVY EKONOMICKÉHO MYŠLENÍ – M. I. TUGAN-BARANOVSKIJ

DOI: 10.18267/j.aop.500

Pavel Sirůček*

Abstract

Half-Forgotten Personalities of Economic Thought – M. I. Tugan-Baranovsky

M. I. Tugan-Baranovsky was a Russian-Ukrainian economist, scientist, policy maker and journalist. He promoted the ideas of co-operativism. He tried to describe an eclectic synthesis of the marginal utility theory and the value theory of D. Ricardo and K. H. Marx. He is famous for the business cycle theory and he belongs among the best-known Russian economists.

Keywords: M. I. Tugan-Baranovsky, cycle theory, theory of crisis, theory of socialism

JEL Classification: B14, E32, P21

V košaté historii ekonomického, resp. šířeji sociálně-ekonomického myšlení se objevuje nemálo osobností, jejichž dílo nebylo – dobově, nebo i dodnes – plně doceněno či adekvátněji rozpracováno. Zcela zapomenuti by neměli zůstat ani různorodí ekonomičtí disidenti, resp. autoři, jejichž originalita se vymyká standardním mantinelům. „Polozapomenuté“ připomíná dlouhodobý seriál AOP. Dnešní pokračování je zaměřeno na ruského ekonoma M. I. Tugana-Baranovského a rekapituluje i prvopočátky zkoumání problematiky hospodářských cyklů.

Michail Ivanovič Tugan-Baranovskij (1865–1919)

Rusko-ukrajinský ekonom, akademik, pedagog, politik a publicista, tzv. „legální marxista“ a propagátor idejí družstevnictví a kooperativismu. Pokoušel se o eklektickou syntézu teorie mezního užítu s teorií hodnoty D. Ricarda [*On the Principles of Political Economy and Taxation*, 1817] a některými prvky učení K. H. Marxe. Proslul teorií cyklu a bývá řazen k nejvýznamnějším ruským ekonomům nejen přelomu 19. a 20. století.

Život a dílo „revizionistického“ marxisty

Narozen 8. 1. 1865 ve vesnici Soljanovka, v ruské Charkovské gubernii. Umírá 21. 1. 1919. Byl ukrajinsko-tatarského původu a pocházel ze šlechtické rodiny. Roku 1888 absolvuje Fyzikálně-matematickou fakultu Charkovské univerzity. Vzdělání si doplňuje v Londýně (1892) a v roce 1894 získává magisterský titul z politické ekonomie na Moskevské univerzitě. Magisterská práce je brzy publikována jako *Promyšlennyje*

* Vysoká škola ekonomická v Praze, Fakulta podnikohospodářská (sirucek@vse.cz).

*krizisy v sovremmenoj Angliji, ich pričiny i vlijanie na narodnuju žizň.*¹ Roku 1898 obdržel na Moskevské univerzitě doktorát, s disertací *Russkaja fabrika v prošlom i nastojaščem* – jeho klíčovým dílem z ekonomické historie. Zkoumá zde nevolnictví a svobodu práce, koncepcie industrializace, rozvoje apod.

Aktivně se účastnil politického dění i akademických diskuzí (např. mezi narodniky a marxisty) zejména koncem 90. let 19. století, a to z pozic tzv. „legálního marxismu“.² Následně se obrací k neokantovství a k idejím kooperativismu, zejména družstevního socialismu. Stává se jejich propagátorem a působí i jako redaktor časopisu *Vestnik kooperacii* či sborníku *Novyje ideji v ekonomike*. Analyzuje teoretické i praktické problémy družstevnictví. Rozpracovává jeho základní principy: materiální zainteresovanost, dobrovolnost, využití práce pouze členy družstva [1916 aj.]. Publikuje v Rusku, Německu a od roku 1919 taktéž na Ukrajině.

V letech 1901–1905 se věnuje veřejnému dění v Poltavském regionu. Do roku 1917 vystupuje i za politickou stranu kadetů, za niž neúspěšně kandiduje do Dumy. Následně se angažuje ve straně UPSF,³ jejímž generálním tajemníkem se stává v listopadu 1917. V bouřlivém období 1917–1918 též působí coby ministr financí samostatné Ukrajinské republiky. Náležel k zakladatelům Ukrajinské akademie věd, byl prezidentem Ukrajinské ekonomické asociace aj. Bývá uváděn jako známý představitel ukrajinského národního hnutí.

V akademické sféře pracuje Tugan-Baranovskij jako soukromý docent politické ekonomie na Sankt-Petěrburské univerzitě (1894–1899), odkud je ale „odejit“ pro své liberální smýšlení a politickou nespolehlivost. Opětovně zde pracuje v období 1905–1915. Působil jako soukromý docent a profesor na ekonomických katedrách několika místních polytechnik a obchodních institutů i na soukromé univerzitě v Moskvě. Od roku 1913 je profesorem Petěrburského polytechnického institutu. V letech 1917–1919 zastává funkci děkana právnické fakulty Kyjevské univerzity.

Tugan-Baranovskij náleží ke klíčovým představitelům ruského nemarxistického ekonomického učení, resp. do etapy kritického osvojování si cizích podnětů. Byl učitelem řady ruských a sovětských ekonomů, které v mnohém ovlivnil. K jeho žákům a pokračovatelům náleželi např. A. V. Čajanov, L. N. Jurovskij nebo N. D. Kondratěv.⁴ Ve své vědecko-

1 Jeho prvním publikovaným vědeckým textem je stať *Učenie o predělnoj poleznosti chozjajstvennyh blag kak pričina ich cennosti* v časopise *Juridičeskij Vestnik* [1890, č. 10]. Kritizuje zde pracovní teorii hodnoty i marginalistickou koncepci užitečnosti. Dále píše biografické poznámky ze života P. J. Proudghona [1891] aj.

2 Šlo o intelektuální skupinu, působící v 90. letech 19. století, k níž náležel i další ekonom P. B. Struve aj. Znali a studovali učení Marxe (a Engelse), nicméně k jeho základním idejím se explicitně příliš nehlásili. Považovali kapitalismus za reformovatelný systém, který je schopen dlouhodobé evoluce. Vznášeli výhrady k Marxovu (a později Leninovu) programu násilného odstranění kapitalismu. Odmítali marxismus nejen z pozic teoretických, nýbrž i etických. Inspirace nacházeli v západoevropském neokantovství, ruských náboženských tradicích, reformátorských idejích družstevních koncepcí či koncepcích autorů spojených s německou historickou školou. „Oficiálním“ marxismem byly jejich názory odmítány jako revizionistické. A jednoho z největších revizionistů (vedle E. Bernsteina a K. J. Kautskyho) představoval právě „buržoazní ekonom“ M. I. Tugan-Baranovskij.

3 Název je do anglického jazyka překládán jako Ukrainian Party of Socialist-Federalist.

4 Jmenovaní dokazovali a zároveň kritizovali naturální koncepci sovětské ekonomiky. Mladý sovětský systém považovali za nutně naturální – z důvodu přežití ostatně ani jiný být nemůže. Pokud však bude bolševický stát muset zbožně-peněžní vztahy a tržní struktury obnovit (což učinil v období NEPu), bude to podle nich znamenat přiznání porážky a otevření cesty kapitalistickým

-výzkumné činnosti byl sám ovlivněn politickou ekonomikou K. H. Marxe, navazuje i na C. Mengera, marginalisty a autory mladší německé historické školy. Tugan-Baranovskij se orientuje na problematiku ekonomických cyklů a krizí, koncepci hodnoty a rozdělování, dějin ekonomického myšlení, vývoje ruské ekonomiky, dějin socialistických učení a koncepcí družstevního aj. socialismu.⁵

V knize z roku 1903 poprvé v Rusku vyzdvihuje tezi o politické ekonomii jako teorii kapitalismu a jenom kapitalismu.⁶ Není-li ekonomika tržní, má se jednat o teleologii. O něco dříve (1901–1902, 1903) publikuje kapitoly z historie politické ekonomie v časopise *Narodnoje bogatstvo*, kde mimo jiné nastiňuje historii ekonomických doktrín v Rusku. V práci z roku 1914 [1914b] označuje Marxovu představu o naprosté rovnosti mezi lidmi za iluzi. Kritizuje i centralistický charakter marxistické koncepce a za jádro žádoucího uspořádání označuje družstevní obščinu.

Dílo *Osnovy političeskoj ekonomiji* [1909] bývá někdy uváděno jako jeho hlavní příspěvek do oblasti ekonomické teorie. O eklektickou syntézu pracovní teorie hodnoty (Ricarda, s některými prvky Marxe) s teorií mezního užítu se ostatně pokouší již v roce 1890. Tugan-Baranovskij zde řadí socialismus mezi harmonické soustavy, v nichž zájmy jednotlivých hospodářství nejsou nevyhnutelně v rozporu. Důraz je kladen na rovnoprávnost, rovnou účast na společenské práci a rovné právo disponovat výsledky této práce na základě společenského nakládání s výrobními prostředky. Při úvahách o socialismu kombinuje družstevní principy s etickým přístupem. Do definice socialismu integruje ideu Kanta o nejvyšší a samostatné hodnotě člověka. Věřící v rovnocennost všech osobností, což podle něj nevylučuje nerovnost individuí.

V práci z roku 1918 konstatuje, že sladění ocenění dle užitečnosti a vynaložené práce vytváří základnu pro plánování za socialismu. Práci a užitečnost označuje za základní prvky plánu v socialismu.⁷ Centralismus nepovažuje za slučitelný s iniciativou a odpovědností. Centrální řízení může zvyšovat bohatství, ovšem za cenu pro něj nepřijatelnou. V zájmu svobody je nezbytné jeho doplnění o prvky socialismu municipálního, družstevního i anarchosyndikalistického – Tugan-Baranovskij se stává známým propagátorem idejí kooperativismu, resp. družstevnictví.

Plánování centra se má podle něj řídit stejnými principy, jakými se řídí soukromý hospodář v naturálním systému. Tugan-Baranovskij využívá Mengerovo schéma klešajícího mezního užítu k vyvození závěru, že pokud společnost disponuje určitým

stimulům k postupnému ovládnutí celého hospodářství. V úvahách dospěli ke koncepci smíšené ekonomiky. Což se později většině z nich stalo v osobním životě osudným.

5 Bývá mu připisováno též autorství teze, že rozdělování národního důchodu za monopolního kapitalismu závisí na poměru sil a moci mezi dělníky a kapitalisty – v tomto ohledu je předchůdcem teorie rozdělování M. Kaleckého.

6 Tezi nejdříve vztahoval k předkapitalistickým způsobům hospodaření, později ji rozšiřuje i na socialistické.

7 „Mezní užitečnost a pracovní hodnota – to jsou dva základní prvky pro sestavení plánu socialistického hospodářství“ [1918, s. 100]. Uvedené rezonuje se dvěma modely socialismu, o kterých přemýšlí. S modelem peněžním a modelem naturálním, kde se normuje, ale musí být využívány i hodnotové kategorie v podobě nákladů práce. Modely socialismu přitom člení na socialismus v užším smyslu (zůstává osobní vlastnictví, existují a fungují i peníze a ceny spotřebních předmětů) a komunismus – s výraznými rysy „kasárenského socialismu“ a rovnostářství – jako ryze naturální hospodářství, v němž jsou zrušeny i osobní důchody a osobní vlastnictví. Základem rozdílu má být způsob rozdělování vyrobeného produktu.

počtem pracovních jednotek pro výrobu dané komodity, bude společenská práce rozdělena nejvýhodněji, pokud je dosaženo nejvyššího celkového užitku. Věřil, že za socialismu (v užším smyslu) zůstane zachována subjektivní hodnota, která bude cenu určovat společně s pracovními náklady. Za socialismu bude velikost subjektivní hodnoty určována stejnými faktory jako za kapitalismu – s tím rozdílem, že rozhodující bude vliv práce. Dospívá ke koncepci „dvou regulátorů“: princip subjektivní hodnoty regulující výrobu prostřednictvím zákona nabídky a poptávky (pomocí tržních cen), resp. princip pracovní hodnoty, jehož sférou je regulace rozdělování mezi odvětví podle práce.⁸

Koncepce krizí a hospodářského cyklu

Tugan-Baranovskij je západní literaturou oceňován především za výzkumy kapitalistického střednědobého ekonomického cyklu a zkoumání hospodářských krizí. Jako jedna z prvních „klasických“ studií o hospodářských cyklech a krizích bývá uváděna kniha *Pro myšlenkyje krizisy v sovremennoj Angliji, ich pričiny i vlijanie na narodnuju žizň* [1894; německy 1901]. Jde o jednu z průkopnických prací empirického bádání v této oblasti. Připomínán bývá taktéž pozdější text *Periodičeskie promyšlenkyje krizisy: Istorija anglijskich krizisov, obščaja teorije krizisov* [1913a]. M. I. Tugan-Baranovskij bývá označován i za autora, který v ruské literatuře zformuloval a prezentoval hypotézu o dlouhých vlnách ve vývoji kapitalismu.

K jeho hlavním vkladům náleží koncepce cyklu založená na nesouladu peněžní a reálné akumulace kapitálu. Nesoulad chápe coby zdroj cyklického pohybu kapitalistické ekonomiky. Za krize má být pokles akumulace peněžní díky fixním důchodům (vlastníků půdy, obligací atd.) mírnější než pokles akumulace reálné. Tímto vzniká relativně nadměrná peněžní akumulace, která stimuluje investice a vytváří východisko z krize. Naproti tomu v časech konjunktury reálná akumulace předstihuje peněžní, a tímto má být připravován nástup krize.

Zejména u střednědobých cyklů bývají připomínáni i stoupenci teorií poukazujících současně na faktory reálné a peněžní povahy, kde figuruje i model Tugana-Baranovského.⁹ V kontextu rozdělení koncepcí hospodářských cyklů podle toho, kde hledají příčiny, je M. I. Tugan-Baranovskij označován za „myšlenkového otce“ skupiny teorií nalézajících hlavní příčinu ve výrobě.¹⁰ Tugan-Baranovskij přitom zkoumá především hospodářské cykly v délce 7–11 let.

8 „Bezprostředním regulátorem ceny za socialismu bude tak stejně jako za kapitalismu poměr společenské poptávky a společenské nabídky; za hranicemi trhu bude za socialismu regulátorem společenské nabídky pracovní hodnota každého výrobku, zatímco za kapitalismu jsou tímto regulátorem kapitalistické výrobní náklady“ [1918, s. 106]. Peníze budou smluvenými papírovými znaky bez vnitřní hodnoty.

9 Některé dřívější klasifikace „teorií konjunkturálních“ [např. Vrábek, 1947] hovoří dokonce z hlediska původu o „ruské škole“ a připomínají zde především právě M. I. Tugana-Baranovského (a M. Buňatana).

10 Podle Setínského [1964] hledá teorie hospodářského cyklu, resp. krizí Tugana-Baranovského poruchy rovnováhy ve „všeobecné nadvýrobě“ způsobené „spořením, tvorbou a investicemi kapitálu.“

Tugan-Baranovskij (a M. A. Buňat'an)¹¹ jsou pokládáni i za autory tzv. kumulativní teorie. Její základ může být zjednodušeně vyjádřen větou: „*Má-li sedlák – má každý*“. V literatuře bývala diskutována především v kontextu „*zemědělských teorií konjunkturálních*“.¹² Tugan-Baranovskij se věnoval i vysvětlením statisticky doložitelných kolísání zemědělské výroby a jejích výnosů, resp. agrárních krizí či zemědělských cyklů. Jednostranná vysvětlení kolísání v úrodách pouze vlivem počasí byla postupně hodnocena jako nedostatečná, složitěji začal být posuzován též vliv výkyvů v zemědělství na celkovou ekonomickou aktivitu. Taktéž Tugan-Baranovskij méně pravidelná kolísání v úrodách zprvu nespojuje s pravidelnými „*průmyslovými konjunkturami*“. Později však i on samotný již empirickými daty dokladuje vazby zemědělství a ostatních odvětví a souvislosti s celkovým hospodářským vývojem.

Krizе mají být podle něj způsobené anarchií kapitalismu – jde o teorii „*krize z disproportionality*“. Stále se hromadící kapitál tlačí na výrobu a snaží se ji rozšířit, přitom však nelze zajistit – v důsledku „*neorganizovanosti*“ kapitalistické výroby – proporcionální rozdělení kapitálu (a tím ani výroby), které by umožnilo odbyt zboží.¹³ Čas od času se obtíže vyhroť tak, že propuká krize. Coby „*revizionista*“ kritizuje Tugan-Baranovskij ve své koncepci mnohé myšlenky Marxe a dochází např. k závěru, že zánik kapitalismu není v žádném smyslu ekonomickou nutností.

Tugan-Baranovskij náleží k prvním autorům, kteří se dopracovali i k hypotéze o fluktuacích, resp. cykličnosti v delších horizontech a bývá řazen mezi autory, u nichž začíná moderní historie zkoumání dlouhých vln. V monografii z roku 1913 [1913a] analyzuje i dlouhodobé fluktuace v dynamice cen, které vysvětluje pomocí změn podmínek světového obchodu a technologického pokroku v průmyslu. V práci z roku 1917 pak dospívá k závěru, že dlouhodobá kolísání vyvolávají stejné jevy jako výkyvy v rámci střednědobých cyklů, zejména pak „*změny konjunktury trhu zboží*“. Uvedené teze však již dále neprecizuje.¹⁴

11 *Ekonomičeskije krizisy: Opyt morfologii i teorii periodičeskich ekonomičeskich krizisob i teorii konjunktury* [Mysl, 1915].

12 „*Podle kumulativní teorie každé stoupání (klesání) cen jedněch statků má za následek, že táhne – vleče za sebou ve stejném směru – i ceny ostatních statků bez zřetele na to, zda se „na straně peněz“ něco děje. Oblíbeným důkazem pro tuto teorii je právě klesání (stoupání) cen zapříčiněné velkou (špatnou) úrodou. Mechanismus způsobí (za předpokladu celkem správného, že zemědělské výrobky mají malou elasticitu poptávky) ... zvýšení kupní síly zemědělců a tím i zvýšení poptávky po průmyslových výrobcích. Tato zvýšená poptávka ... způsobuje druhotné zvýšení cen těchto zemědělců poptávaných výrobků, čímž se zvyšuje kupní síla producentů těchto výrobků. Tito přenášejí pak svoji kupní sílu na další kategorie, až na konec se rozšíří na veškeré národní hospodářství*“ [Vrábek, 1947, s. 138].

13 Podle Sweezyho [1967] si koncepce dobové kladla za cíl vyvrátit Marxovy argumenty o poklesu míry zisku a teorii nedostatečné spotřeby lidových pracujících mas. Dále má Tugan-Baranovskij podsouvat Marxovi ideu neustálého zhoršování ekonomických krizí, což má vyústit ve velkou krizi vedoucí k zániku kapitalismu atd.

14 Na mnohé navazuje jeho žák N. D. Kondratěv (bude představen v následujícím čísle AOP), který se pokouší i o nástin teoretického modelu dlouhých vln. Staví na obměně dlouhodobých kapitálových statků a potřebném kapitálu, v návaznosti na Tugana-Baranovského. Příspěvky Kondratěva bývají obvykle vnímány jako propracovanější a obsahují též statistickou analýzu i kritický přístup k vysvětlení cyklů a výkyvů veličin pomocí „*mimoekonomických*“ faktorů.

„Dialektická“ kritika kapitalismu a rozpracování teorie socialismu

Široce pojímanému problému socialismu se Tugan-Baranovskij věnuje ve značném množství svých prací.¹⁵ Jeho interdisciplinární zkoumání socialismu ústí v teorii družstevního socialismu, kterou zakládá na etické koncepci I. Kanta.¹⁶ Idea rovnosti a svobody – jako rozvíjení idejí o rovnocennosti lidské osobnosti – se stává základem představ Tugana-Baranovského o socialismu. Družstevní kooperaci, resp. družstevní podobu socialismu považuje za formu, jež je v souladu se svobodou jednotlivce. Centrální plánování a řízení (systém „státního socialismu“) označuje za formy rozporné se svobodou a za podoby socialismu vylučující hospodářskou iniciativu i odpovědnost lidí.

Výstavbu teorie socialismu začíná Tugan-Baranovskij kritikou kapitalistického řádu a věnuje jí několik studií [1913b; 1918 aj.]. Zachování kapitalistického soukromého vlastnictví (nehledě na jeho progresivní roli z hlediska rozvoje výrobních sil) vytváří stav, při kterém vlastnictví věcí umožňuje vládnout lidem, což mění značnou část populace v pouhý prostředek dosahování cílů bohatých vrstev. Hlubinný rozpor mezi základy kapitalistického uspořádání a etickou normou se projevuje především v antagonismu zájmu vládnoucích a pracujících tříd.

V otázce perspektiv a budoucnosti kapitalismu byla pozice Tugana-Baranovského poněkud specifická. Operuje sice s ekonomickou nutností jeho nahrazení socialismem, nicméně je přesvědčen, že kapitalismus sám o sobě má značné vnitřní rezervy, které mu pomáhají překonat i nejhroší hospodářské situace (např. periodické krize). Věř, že kapitalistický systém nebude zničen náhodnou souhrou přirozených a živelných sil.

Na základě studie existujících socialistických teorií vyabstrahoval Tugan-Baranovskij jejich tři základní strukturální prvky: kritiku existujícího kapitalistického řádu; představy o budoucím socialistickém uspořádání; cesty k dosažení socialismu. Při tvorbě své teorie socialismu pak dodržuje stejnou strukturu. Nejdříve zdůvodňuje přechodný ráz kapitalismu, nutnost a zákonitost jeho vystřídaní uspořádáním jiným, které bude více naplňovat sociální ideály lidstva. Dále charakterizuje budoucí hospodářské a sociální uspořádání, které bude muset zabezpečovat realizaci požadavků socialistického ideálu. A konečně načrtává praktická doporučení k transformaci – včetně kritiky státního socialismu, vyzdvihování kooperativního družstevního systému, významu místních samospráv či nástinu řešení otázek rozdělování aj.¹⁷

15 Lze vydělit dvě etapy (související s ruskými revolucemi), během nichž rozpracovával teorii socialismu nejintenzivněji. První (1903–1906) – mimo jiné analyzující existující socialistické směry – završuje text z roku 1906. Během druhé (1917–1918) věnuje pozornost možnosti budování socialismu v Rusku a vytváření modelu socialismu Ruska po vítězství. V období 1906–1917 se zabývá především zkoumáním družstevního hnutí v Rusku a v zahraničí (a teoriemi družstevnictví), čehož pak v letech 1917–1918 využívá k vytváření vlastního originálního modelu socialismu.

16 Tugan-Baranovskij pojímá socialismus coby ideál spravedlivé společnosti. Věř, že základem učení socialismu musí být etická idea. Obdobně jako mnozí tehdejší ruští intelektuálové inklinuje k neokantovství, které se na přelomu 19. a 20. století v Západní Evropě a Rusku značně rozšířuje.

17 Člení [1918] socialismus na socialismus v užším slova smyslu (tj. socialismus státní, odborový, komunální a syndikalistický) a na komunismus (zahrnující komunismus státní, komunální a syndikalistický).

Teoretické dědictví po ekonomovi a teoretikovi socialismu Tuganu-Baranovském zůstává dodnes v mnohém inspirativní. Přesnost některých prognóz tohoto vědce je stále fascinující. Řadu tezí jeho modelů lze kriticky aplikovat též na problémy dávnější i nedávné socialistické minulosti, na přelomový dnešek i na možné nekapitalistické perspektivy zítřka. Přínosné mohou být úvahy o státním sektoru, s rolí státních ústředních orgánů i místních rad, o participaci pracovníků na řízení, rozvoji kooperace či o významu sektoru družstevního. Nejznámější oblastí působení M. I. Tugana-Baranovského však zůstává sféra výzkumů hospodářského cyklu a krizí. Zde náleží k významným průkopníkům, na něž navazovali mnozí další. Nicméně rozhodně nelze přehlížet ani dobová, ani ideologická omezení jeho díla.

Prvopočátky zkoumání hospodářských cyklů

Tugan-Baranovskij doplňuje dobové – značně pestré – spektrum osob levicovějšího smýšlení (obdobně jako Parvus, S. De Wolff, K. J. Kautsky, R. Luxemburová, L. D. Trockij či N. D. Kondratěv) se zájmem o pravidelnosti a nepravidelnosti hospodářského vývoje, resp. cyklický vývoj kapitalistických ekonomik. Významnou roli přitom sehrává i marxistická teorie krizí z nadvýroby (K. H. Marx, F. Engels).¹⁸ Řada autorů se k marxismu hlásí či je jím ovlivněna.

Vlnovitý pohyb různých ekonomických veličin přitom přitahoval pozornost ekonomů a statistiků už v 19. století. Počátky moderních teorií hospodářských cyklů spadají do přelomu 19. a 20. století. Mezi jejich předchůdce lze řadit např. J. S. Milla a hlavně C. J. Juglara [*Des crises commerciales et leur retour périodique en France, en Angleterre et aux États-Unis*, 1862]. „Obchodní“ cykly v délce kolem 10 let považoval Juglar za přirozený a nevyhnutelný jev. Při zkoumání využíval statistiku (např. bankovní) a dokázal predikovat body zvratu cyklů. Tyto spojoval s vnitřními příčinami. Rozlišoval tři asymetrické fáze cyklu: prosperitu (či expanzi), krizi (coby „horečku národního hospodářství“) a likvidaci (s postupným návratem k prosperitě). Každý cyklus považoval za unikátní, lišící se průběhem i délkou.

K hypotézám o fluktuacích, resp. cykličnosti hospodářského vývoje se většina ekonomů propracovala přes zkušenosti a pokusy o teoretická vysvětlení ekonomických výkyvů (hlavně střednědobých) a krizí, které probíhaly od počátku 19. století. Připomenout lze autory jako W. S. Jevons, J. K. Rodbertus,¹⁹ A. Aftalion,²⁰ J. G. K. Wicksell,

18 Marxisté nahlíží na kapitalismus jako na vnitřně nestabilní systém vystavený cyklickým pohybům. Periodické kolísání hospodářské aktivity považují za imanentní rys kapitalismu vyvolaný vnitřními rozpory. Marx teorii cyklu sice v ucelené podobě nepodává, ale z jeho zkoumání lze základy teorie krizí, resp. cyklu vyvodit. Na což navazují F. Engels, V. I. Lenin, R. Luxemburová, tzv. „austromarxista“ R. Hilferding či Tugan-Baranovskij.

19 Koncepce Rodbertuse či J. A. Hobsona (v návaznosti na J. Ch. L. S. Sismondiho) bývají řazeny k teoriím „podspotřeby“. Např. Hobson [*The Evolution of Modern Capitalism: A Study of Machine Production*, 1894 aj.] považoval za hlavní příčinu hospodářských recesí nedostatečnou koupěschopnou poptávku širokých vrstev.

20 S Aftalionem [*Essai d'une théorie des crises générales et périodiques: La réalité des surproductions générales*, 1909] je spojován koncept akcelérátoru. Aftalion na základě statistických údajů prokazuje závislost cyklického vývoje produkce statků kapitálových na výrobě statků spotřebních. Zjišťuje, že změny v produkci spotřebních statků vyvolávají větší změny v produkci kapitálových statků. Preformulován a pojmenován je tento princip J. M. Clarkem [*Business Acceleration and the Law of*

K. J. Kautsky, R. Hilferding, J. Lescure, H. L. Moore, V. Pareto a v neposlední řadě M. I. Tugan-Baranovskij [1894; 1913a]. Objevují se různé pohledy – např. Jevons [Investigations in Currency and Finance, 1884] formuluje hypotézu, že příčinou cyklů jsou skvrny na Slunci působící na zemědělství.²¹

Do období přelomu 19. a 20. století lze řadit i prvopočátky koncepcí dlouhých vln. Zmínky o dlouhodobých výkyvech (především ve vývoji cen) jsou však ještě o několik desetiletí starší.²² Faktu, že hospodářský vývoj není plynulý a ani jeho trend není vždy stálý, si všímá řada autorů – mezi první propracovanější příspěvky lze zařadit práci J. Lescura [Des crises générales et périodiques de surproduction, 1907] nebo J. Van Gelderena [Beschouwingen over industriele ontwikkeling en prijsbeweging. De Nieuwe Tijd, 1913, č. 4, 5, 6]. První příspěvky k „dlouhovlnné“ problematice formulují zejména autoři zkoumající krize a cyklický vývoj tehdejších ekonomik (Jevons, Tugan-Baranovskij, Wicksell, Helphand (Parvus), Kautsky, Lescure, Aftalion). V 90. letech 19. století – 10. letech 20. století lze zmínky o jevech dlouhodobé periodicity nacházet i u Pareta, Hilferdinga, Mooreho a některých dalších.

K nejvýznamnějším průkopníkům zkoumání dlouhých vln náleží rusko-německý ekonom, revolucionář a politik A. L. I. Helphand (Parvus), jehož vklad zapadl. Známějšími se stávají holandští autoři J. Van Gelderen (pseudonym J. Fedder) a jeho pokračovatel S. De Wolff. Tito se snažili prokázat existenci dlouhých vln, včetně pokusů – ještě nesystematických a nepříliš průkazných – o teoretické vysvětlení. Základy moderního zkoumání dlouhých vln pokládá ve 20. letech 19. století N. D. Kondratěv a další klíčový vklad přináší později J. A. Schumpeter.

Mezi světovými válkami 20. století se značné popularitě těšila právě problematika cyklických pohybů (či konjunktur), resp. fluktuací ekonomických veličin. Dodnes místy ještě i nedoceněnou aktivitu vyvíjela řada specializovaných pracovišť (Moskva, Harvard, Vídeň, Berlín, Kiel atd.). Existuje obsáhlá sovětská (Kondratěv, Trockij), německá (Spiethoff, Wagemann), americká (Mitchell, Hansen, Silberling, Clark, Kuznets), švédská (Cassel, Wicksell), francouzská (Labrousse, Simiand, Sirol) či belgická (Dupriez) literatura. Obsahuje různorodé příspěvky o hospodářských fluktuacích, krizích, konjunkturách, resp. ekonomických cyklech různých délek. Počátky systematického empirického výzkumu cyklů („konjunkturního výzkumu“) pak bývají spojovány s aktivitami W. C. Mitchella, resp. NBER.

Dílo M. I. Tugana-Baranovského

Promyšlennoje krizisy v sovremmenoj Angliji, ich pričiny i vlijanie na narodnuju žizň [1894]; *Russkaja fabrika v prošlom i nastojaščem* [1898]; *Osnovnaja ošibka abstraktnoj teorii kapitalizma Marksa* [1899]; *Očerki iz novějšej istorii političeskoj ekonomiji* [1903]; *Teoretičeskije osnovy marksizma* [1905]; *Sovremennyj socializm v svojom*

Demand: A Technical Factor in Economic Cycles. *Journal of Political Economy*, 1917, č. 3], který akceleraci aplikuje na výklad ekonomického cyklu.

21 Lze najít řadu nejrůznějších „přírodních“, resp. „zemědělských“ přístupů ke střednědobým i dlouhodobým cyklům, resp. krizím. Vedle Jevonse sem možno řadit H. L. Moora, W. H. Beveridge, S. A. Pervušina aj.

22 S první zmínkou u H. Clarkea z roku 1847 [Physical Economy: A Preliminary Inquiry into the Physical Laws Governing the Periods of Famines and Panics. *British Railway Register for 1847*].

istoričeskom ratvitiji [1906; 1910 aj.]; *Osnovy političeskoj ekonomiji* [1909; 1918 – česky *Základy politické ekonomie*, Plamja, 1927]; *Periodičeskije promyšlennyye krizisy: Istorija anglijskich krizisov, obščaja teorije krizisov* [1913a]; *Socialnaja teorija raspredelenija* [1913b]; *Ekonomičeskaja priroda kooperativov i ich klassifikatsija* [1914a]; *Očerki iz novějšej istoriji političeskoj ekonomiji i socializma* [1914b]; *Socialnije osnovy kooperatsiji* [1916; 1921]; *Bumažnyje děnki i metall* [1917]; *Socializm kak položitelnoje učenije* [1918] aj.

Doplňkové informace

Hospodářská konjunktura [Vrábek, V., 1947. Knihovna Sborníku věd právních a státních]; *Teorie krizí v Československu* [Setínský, J., 1964. SPN]; *Teorie vývoje kapitalismu* [Sweezy, P. M., 1967. Academia]; *Vzgljady M. I. Tugan-Baranovskogo, A. V. Čajanova, N. D. Kondratieva, L. N. Jurovskogo i sovremennost'* [ИНИОН АН СССР, 1991]; Vývoj ruského nemarxistického ekonomického myšlení (1890–1939) [Půlpán, K., 1997. *Politická ekonomie*, č. 2]; Počátky zkoumání dlouhých vln [Sirůček, P., 1999. *Politická ekonomie*, č. 1]; Tugan-Baranovsky as a Pioneer of Trade Cycle Analysis [Barnett, V. L., 2001. *Journal of the History of Economic Thought*, č. 4]; Tugan-Baranovsky, the Methodology of Political Economy, and the „Russian Historical School“ [Barnett, V. L., 2004. *History of Political Economy*, č. 1]; Ekonom a teoretik socialismu M. I. Tugan-Baranovskij [Sirůček, P., 2010. *Marathon*, č. 6]; *Dlouhé K-vlny (historie zkoumání, vývoj, výhledy) a rozpory soudobé globalizace* [Sirůček, P., 2015. Melandrium].